

פירות אמנות ביקורת

כולנו באותו מעמד

(על סיפורי השואה של אהרן אפלפלד)

מאת שלום קרמר

בזמנים שלפניה ואחריה - הנרשא שבהם הוא השואה, וכל החוטים מוליכים אליה או ממנה, דומני שהניעה השעה לעשות איזה סדר-הכול לשאלו לא רק מה טיבם וייתורם של הסיפורים האלה בכללם, אלא גם מה מקומם בספרותו של העם היהודי, כלומר לבחון אותם מתוך פרספקטיבות היסטוריות לאומיות. בחינה כזאת דדאי זרה היא לביקורת העברית של ימינו, שאת רוב תורתה למדה מן הניו־קריטיציזם האנגלו־אמריקאי, אבל לפי מיטב הכרתי או תחושת, היא מהותית ליצור מסוגו של אפלפלד.

עם יצירתו הראשונים בראשית שנות ה־ששים, כשיצאו הכרכים הראשונים, היינו מתמקדים עמו, וכדרכם של מבקרים מומחים היינו מנתחים את סיפוריו במכשירים כירורגיים דקים, ואו כמובן היינו מצביעים על פגמים, שאינם חסרים בסיפוריו, כגון חוסר עיללה ברורה ומתפתחת; דמויות מטישטשות קמעה, עומדות ובלתי מתפתחות; ובעיקר חזרות על מוטיבים מסויימים מתוך שימוש בלשון מיטאפורית כבומה במקצה; ועוד ועוד, אבל משנערמו הכרכים שלו על ייחודם העברי, אין אתה נסטר מן התכרה, כי יצירתו הסיפורית היא מעבר או מעל לעטנות האלה, כי יש ביצירתו נוסף על הערכים האמנותיים שבה, אילו ערכים לאומיים, המחייבים אותך לקבל אותה כמות שהיא, על מעלותיה ו־חסרונותיה.

בעד נתבערה עתה ההכרה, שאפלפלד הוא בחוקת נכס קיים בספרותנו. יש איוו עצמה בנושא האחד שכתב לו, בהתרכזותו בו בלבד, בהתקדשותו לו בלבד - נושא השואה, נשמעו עטנות בביקורת גנדי ה־"מנונית־מאטיות" שלו, הכיצד מספר בונה את רוב סיפוריו, ובעצם את כל סיפוריו על נושא

אהרון אפלפלד

אחד ו לא עוד אלא יש גם אהידות מסויימת עד כדי חדגוניות בנישה ובתפיסה, אפילו בסגנון וכלשוו, ולא עוד אלא הוא ממצה את נושאו עד הסוף באמצעות המוטיבים שקבע לו (בירור המוטיבים האלה עניין הוא בפני עצמו), ולא ניכנס כאן לבירורים). והנה מתברר עכשיו, לדעת - כי ההתרכזות הזאת עיקר כוחו.

היכולת להתמודד מבחינה אמנותית ולמשך כל הפעילות הספרותית עם המאורע התמור והמכריע בתולדות העם - היא לא רק תעודת הזרות של אפלפלד, אלא גם כתב־

הסמיכות שלו. הוא ראה בשואה לא רק נושא חשוב ומרכזי בחיי העם, אלא מעמד, באותו מובן שהמסורת מייחסת למלה הזאת, מעמד המחייב או המעצב את העם לאורך ימים, שהוא כעין מפנה גורלי בחייו, שכל ההיסטוריה שלו צריכה להתכוון אליו. ה־משקעים העמוקים שנשארו בליבם של פליטי השואה ושל היהודים כרתבי עולם, ששכלו בשואה את הוריהם וקורביהם, הצטרפו כדי הודעה קולקטיבית לאומית, שלא תימחק ל־עולם. כל היהודים, בין שסבלו מן השואה במישרים ובין שלא סבלו, שותפים לאותו מעמד, אפלפלד התמודד על הנושא הזה לא רק משום שחש את השואה על עצמו ובשרו (ילד קטן היה בימי השואה), אלא מפני שבחר בו כתפקיד וכייסוד, זו היתה החלטה של אמן בוגר, שחש רגשי־אתריות כבדה כלפי העם היהודי, כלפי ההיסטוריה שלו. יהודים רבים ברחו מן השואה, לא רק ממנה עצמה, כלומר מתיאור וזוועותיה (ספרים וסרטים העוסקים בשואה אינם מושכים קהל רב), אלא מכל האספקטים האחרים הכרוכים בה. ובפרט הישראלים הצעירים, שנוח להם בשיכונה הזאת, בא אפלפלד להוכיח לנו בסיפוריו התכופים, שאין חטא גדול מזה, לברוח ולשכוח את השואה, משמע להתעלם מיסודו וממבחנו של העם היהודי לדורנו ולכל הדורות.

בוודאי נוסף על כך גם אספקט אמנותי אינדיבידואלי: הוא ראה בשואה כר נרחב להעלאת כמוסי האדם בכללו, דווקא בשואה, כבאסאקליוו שפקד את העם היהודי, ניתן לבחון את נפש האדם על צפונותיה ונסתריה, להשוף את הפינות החבויות שבו.

עם שהוא רואה את השואה במדיה ובי־עוצמתה כמעמד מיוחד בחיי העם, לא נתפס

לפאתוס אישי או לאומי, לא הגביה את הטון, אלא העלה אותה בכלים ובאמצעים העומדים לרשותו של מספר מודרניסט. הוא לא רק דיבר על היהודים בשואה (ועיסוקו ביהודים בלבד) בקול דממה דקה, אלא גם טילסל אותה בציורו של סייזן־אמן. הוא פייס את האימה שבה מצד אחד מתוך פרספקטיבה מרחיקת־מאונת, ומצד אחר ב־לשוו מסוננת מאוד, מעודנת, עד כדי סלסול, בסיפוריו לא המצא לא קינה ולא קטרונ, אלא תיאור בלשוו מיטאפורית. ועם זה הוא לא ניתק ממנה כהרף עין, גם אם הרחיב את מושגה והעניק את תפיסתה, עד שהיא במידת־מה מבטלת עצמה כמאורע היסטורי פוליטי מסויים. עברו שנים והוא לא נגמל ממנה ולא ייגמל לעולם, ודווקא משום ה־פרספקטיבה הזאת ימשיח הסיפוס הזה היא נחרת עמוק בנשמתנו. אין היא מפועזת אותנו לרגע או לשעה, אלא מסתננת לתוך נפשנו ונעגנת בה.

וראה זה עניין, אפלפלד שכתב את רוב סיפוריו בשנות השישים והשבעים, לא סמך כלל את השואה לתקומת המדינה. אף־על־פי ששתי הפרשות קרובות לכ־ך, הוא נמנע מלקרב אותן בסיפוריו לא מבחינה המבט ההיסטורי הכולל ולא מבחינה העיצוב ה־אמנותי. חזות התקומה אינה מעניינו, אלא חזות האובדן בלבד. מדוע? - קשה לענות על כך. הנימוקים המשוערים עשויים להיות רבים ושונים. שמא השש שפאתוס התקומה יעיב על אימת השואה; שמא חשש שהטון הגבוה ישבור או ילקל את הצביון האמנותי של הסיפור; ושמא ראה בתקומת המדינה איירוע בסיפור היסטורי אחד ושונה מאותה תהום עמוקה בה התחוללה השואה, גם (פור בבעמך 37)

כולנו באותו מעמד

(סוף מעמור 35)

מבחינת אימתה וגם מבחינת משמעותה לדורות.

אין אפלפלד מופיע בסיפורו כאיש אמונות, אלא כאיש אכול ספיקות. ארץ ישראל בעיניו, ומוטב לומר בעיני הפליטים שבחר להציגם, היא רק אחת התחנות, שאפשר להימלט אליה, ולא דווקא החשובה שבהן. הפליטים בסיפור „1946” (הסיפור השני בספרו האחרון „שנים ושעות”) מבקשים להם מקומות הגירה אחרים, ורק אלה שלא נתמזל להם למצוא, אוספת אותם אניה בלתי ליגאלית שהגיעה מארץ-ישראל. דומה, אפלפלד ראה בשואה — עד כמה שקשה להביע זאת — את המאורע

הגורלי בחיי העם, בתקופתנו, שכנגדו מחי-וורה תקומת המדינה כלא היתה. אמנם ההיסטוריונים קובעים אותה בסרק-זמן מסויים, אבל לדעתו היא מצב מתמשך ש-תחולתו בכל מקום ובכל זמן. היא היתה קיימת בממדים טוקטנים גם לפני סרק-זמן זה, ואין שום מניעה שלא תתחדש בעתיד הקרוב. כביכול, העם היהודי נידון לחיות בשואה פרמאננטית. היא היתה כמין תזכורת רבת ממדים לעם המתגלגל מפרעות לפרעות, את השואה לא תיאר אפלפלד אלא ב-קצותיה, את אורח הימים, ובעיקר את בת-קולה לאחר שנסתיימה. בעיקר ובפרט העלה את המשקעים שהשאירה בנפש הניצולים והנמלטים, משקעים המכוונים את תייהם גם בלי דעת בעליהם. אבל השואה בשעת התרחשותה אינה קיימת, ואפילו הגיבורים שסבלו או ברחו ממנה אינם מוזכרים אותה בגלוי. ולא רק הגיבורים אינם מוזכרים אותה

בשמה המפורש, אלא גם המספר נמנע מל-העלות את שמה. איזה חוש סמוי לחש לו, כי מעשה השואה נורא כל כך, עד ששום צט של מספר לא יוכל לו. השואה עצמה איננה, אבל הכל יונק ממנה. לא רק בעת התרח-שותה, אלא גם ובעיקר לאחריה, ואפילו לפניה. בדקות יתרה תיאר אפלפלד פינות נידחות ביהדות אירופה כמה שנים לפני התרחשותה והוכיח במעמדים מיטאפוריים חוזרים ונשנים את הבשלתה ואי-הימנעותה („כאישון העין”, „כאדנהיים עיר הנופש”). אפלפלד נמנע מן הסצינות הישירות של האובדן, ממרכזי ההשמדה, מחפירות ההרג, מריכוזי ההמונים בגיטאות. הוא ברח ונמלט לפינות חבויות, רחוקות, נידחות, אל נושאים וקטעי-נושאים צדדיים כביכול. רוב גיבוריו, מעשה השואה אחריהם. הם מבקשים להם מקום חדש להשריש, להתערות, להתאקלם; ויש שכבר מצאו להם מקלט ולא עוד אלא

כספי הפיצויים מבטיחים להם קיום של רווחה מלבד משלוח ידם שבחרו בו או חזרו אליו, אבל השואה רודפת אותם במעמקי נפשם, היא איזו ישות חבויה בתוכם, ה-מכתיבה להם את קצב חייהם ואת גור-דינם. פליטי השואה מתחזקים במציאות שלאחר המלחמה, והם מגלים זריזות מופלאה, כשעוד הם מרוכזים במחנות בגרמניה ובאיטליה. הם שולחים ידיהם בכל מסחר ועסק, וגם בעסקים לא כשרים. אבל פתאום מתרפים, משהו מכפנים מחליש את יצר-הקיום שלהם, ועם תקלה ראשונה הם מתנתקים מן המציאות (ראה למשל הסיפורים: „על יד החוף” ו„1946”). יש שכבר קנו להם שביתה במקום אחר, מקום של קבע, (בין המקומות גם ארץ-ישראל), הצליחו להיאחו במציאות ה-חדשה ולהסתגל אליה, אבל לאט-לאט נש-מטית הרצונות מידיהם, זכרונות מעורפלים גחים מחביוני הנפש, והם נופלים לתוך

דמדומי-שקיעה. חייהם מצטמצמים והולכים עד שנגזר עליהם להוציא את נשמתם ב-טשטוש החושים, בטירוף, במחלה, בגסיסה איטית, במוות (ראה למשל הסיפורים: ברטה, עשן, נסיון רציני, פיצויים, העור והכותונת ועוד). ולא רק הניצולים, הנמלטים, העורקים, ה-מחלימים, המשתקמים נושאים את השואה בליבם, אלא לפי תחושתו של אפלפלד היהדות כולה, כל יהודי באשר הוא, בין שהוא מודע לה ובין שאינו מודע לה. אם אפשר לטעון נגד זה מכחינה אובייקטיבית, ולהביא ראיות והוכחות כי השואה הולכת ונשכחת או כבר נשכחה משארית הפליטה או מן היהדות שלא סבלה ממנה במישרים, הרי בסיפוריו של אפלפלד השואה קיימת קיום סובייקטיבי בהחלט. חוקיותה של ה-אמנות שונה מחוקיותה של המציאות. היהדות כולה נידונת בסיפוריו של אפלפלד

בכור מבחנה של השואה. ומוטב שנאמר זאת ביתר-פשטות: המספר עצמו נשתקע כל-כך בשואה, עד שהכל הוא רואה בשפופרת שלה. ההתרכזות הזאת בקאטאסטרופה הגדולה של ההיסטוריה היהודית, שכל-כך הרבה אינטלי-גנטים וסופרים יהודים מסיחים דעתם ממנה, מתוך חוסר-אחריות, מתוך סנביזם קוסמו-פוליטי — היא תעודת הכבוד של אפלפלד כאמן. ולא רק ההתרכזות המונותימאטית קובעת כאן, אלא גם ההתכוונות המעוצמת והבגרות האמנותית לבקש את האמצעים האמנותיים המודרניים-דווקא לכטא אותה. עם שאפלפלד סופר לאומי במובן המדוייק של המושג הזה, כלומר סופר שעיקר עניינו גורל אומתו, הרי דרכי-ההבעה שלו וכליו האמנו-תיים הם לפי התפיסות וקני-המידה של האמנות המודרנית. ההתרכזות וההתכוונות הזאת הן שמייחדות את יצירתו. כנכס לאומי בעל ערך קיים. **שלום קרמר**